

Endeutament, desigualtat econòmica i desposseïció pagesa. El cas de la parròquia de Petra, 1443-1524 (Mallorca)

per Gabriel Jover

Rebel·lions pageses i alienació de la terra a la Mallorca baix medieval

Entorn del 1400 la resistència pagesa havia bloquejat la reacció feudal dels senyors mallorquins. Aquesta força del moviment vilatà i plebeu no havia pogut, però, aturar el desplegament de la fiscalitat pública. Entre el 1360 i el 1430 la fiscalitat a l'illa havia augmentat aproximadament un 30%, mentre que la població havia disminuït en un 25%. Aquesta feixuga càrrega fiscal alimentava l'expansió imperial de la monarquia catalana i proporcionava també importants rendes als prestamistes del reialme, entre els quals hi havia la vella petita noblesa feudal i els grups benestants de l'illa.¹ Aquest increment de la fiscalitat, afegida a les detraccions feudals, en una etapa de deflació dels preus agrícoles tingué com a conseqüència la creixent desestabilització d'un gran nombre d'exploracions pageses. Entorn del 1450 els pagesos recolliren els greuges acumulats en un extens *memorial*, que fou parcialment sintetitzat per J. M. Quadrado (1894 [1986]: 101-104).² El document començava exposant les vexacions sofertes pels representants de les *universitats foranes* i la corrupció que dominava les institucions públiques controlades pels senyors i benestants: «*Al decir de los síndicos, la justicia andaba desterrada de todos los tribunales de la capital, sólo accesibles al soborno o al espíritu de parcialidad; sufrían tortura por parte de los mismos empleados subalternos las franqueza y privilegios de la isla a tan alto precio comprados...*»

A continuació denunciava la freqüència de les talles, dels recàrrecs de les imposicions, la malversació dels cabals públics i el creixent nombre d'exempts. Els vilatans es queixaven de les pràctiques de les autoritats en la taxació dels preus: «*Perjudicábanles lo bajo de la tasa que en tiempo de escasez se ponía al precio de los granos, la obligación de traer a la ciudad sus frutos y de despacharlos por si mismos, sin mediación de regateros para que los malvendieran con prisa de volver a sus casas...*»

1. Aquestes hipòtesis sobre la crisi baix medieval les he desenvolupades parcialment a G. JOVER (1992, 1993). I d'una manera més extensa en els primers capítols de la meua tesi de doctorat en curs *Latifundis senyorials, règim feudal i creixement agrari a Mallorca, 1600-1800*.

2. Malauradament, com és habitual en la seva obra, J. M. Quadrado prescindeix de citar la font i l'any del document. Les citacions són de J. M. QUADRADO (1894 [1986]: 103-104).

Sota el règim feudal el fràgil equilibri reproductiu de les explotacions pageses es podia trencar amb facilitat a causa de les adversitats ecològiques, demogràfiques o a causa de les exaccions extraordinàries. Per saldar els dèficits cerealícoles —consum i llavors—, per obtenir diners per a pagar la reposició dels béns de producció o per pagar deutes o taxes, els pagesos recorrien cada cop més a l'encarregament censal. Aquest endeutament, inserit en la teranyina de detracions senyorials, obria les portes a les pràctiques usuràries (E. TELLO, 1994, 1995). En el mateix memorial, els síndics dels forans denunciaven els abusos dels prestamistes i els senyors en els censos i censals: «[...] *la exorbitante estimación que se hacía de los censos de aceite y trigo al pagar su equivalente en dinero...*»

La darrera passa d'aquest cercle viciós es començava a fer efectiva des de finals del segle XIV: el raig d'alienacions pageses, sobretot de béns mobles —bestiars, productes, esclaus—, era destinat a saldar els endarreriments en els pagaments de les pensions censals i a evitar l'empenyorament de la terra.³

Els segrests de béns i les exigències dels capbrevadors, el juliol del 1451 provocaren l'esclat de la rebel·lió pagesa més important de la història mallorquina: la *revolta forana* dels anys 1451-1453. És el moment que la literatura històrica assenyalava com el de la gènesi dels grans patrimonis agraris senyorials. Quant a les causes d'aquest procés de *transferències* de terres de la pagesia a la noblesa, s'han cercat en l'increment de la fiscalitat reial, en les represàlies posteriors a la guerra civil del 1451-1454, i en les males collites i les dificultats demogràfiques que sacsejaren les comunitats vilatanes durant el darrer terç del segle XV i els primers decennis del XVI.⁴

Aquests factors polítics i econòmics tingueren una rellevància indiscutible en la maduració de les condicions que impel·liren els pagesos a vendre la terra. Tanmateix, el procés no fou únicament un resultat espontani de circumstàncies fatals. D'una banda, els senyors mostraren la seva cobejança pel domini útil de la terra des del decenni del 1430 (G. JOVER, 1993, 1994). De l'altra, com hem suggerit en les línies anteriors, els pagesos retardaren al màxim la venda de les seves tinences, no entraren voluntàriament en el mercat de terres, i les formes, les quantitats i el preu de les vendes no responien a les d'un mercat lliure i competitiu. Així ho intuï un historiador poc afecte a la *causa forana*: José María Quadrado. Ell que havia escrit la seva obra en clau nobiliària, transcriví i traduïa (J. M. QUADRADO, 1986 [1894]: 42-43), en una discreta nota a peu de plana, l'opinió d'un pagès sobre les condicions en què els *senyors* s'apropriaren de les tinences pageses: «*ningún forense vendía por su voluntad o por especulación sus tierras, sino por deudas y por embargo de los tribunales [...]. En cuanto a las deudas de forense a forense, la común desgracia les dictaba cierto favor y recíproca consideración: y así un acreedor forense instado por otro ciudadano que reclamara su crédito sobre un compadre suyo cuyos bienes se habían vendido, le respondió generosa y fieramente: "esto quisierais para mutuamente destruirnos."*» En definitiva, la

3. Després de les desastroses collites del primer decenni del segle podem trobar nombrosos exemples d'endeutament, empenyoraments, execucions i subhastes de béns. *Vid.* per exemple els segrests de béns pels creditors a Manacor (R. ROSSELLÓ, 1979: 26); a Santanyí els censalistes reclamaven el bestiar i les pensions censals d'alguns pagesos (M. DANÚS, 1990: 63, 134); a Felanitx se subhastaven béns mobles i els esplets de les collites d'alguns veïns que no podien pagar els censalistes (P. XAMENA i R. ROSSELLÓ, 1976: 164; R. ROSSELLÓ VAQUER, 1975: 12).

4. Vegeu els treballs de J. M. QUADRADO (1894 [1986]), A. SANTAMARIA (1955, 1970), J. JUAN VIDAL (1973, 1975a, 1975b) i O. VAQUER BENASSAR (1987) i M. BARCELÓ i CRESPI (1976).

demanda de terres i el preu de la transacció foren violentament imposats per la classe senyorial.

El nostre propòsit és explorar la naturalesa d'aquesta desposseïció pagesa, d'un procés que fou generalitzat, emperò, desigual i incomplet, en el doble sentit geogràfic i social dels termes; perquè algunes parròquies escaparen a la desposseïció, altres només foren parcialment afectades, i tenim notícies de resistència tenaç en altres parròquies, tot i que, finalment, moltes altres caigueren en les xarxes que la classe senyorial havia teixit al llarg de generacions de conflictes. Si la desposseïció no assolí la mateixa intensitat a totes les parròquies, tampoc els pagesos no esdevingueren necessàriament *proletaris*: la majoria de les famílies mantingueren la possessió de petites parcel·les i altres tinences relativament grans. La policromia d'aquest peculiar procés d'acumulació primitiva exigeix un apropament local o comarcal, en la mesura que a cada una de les extenses parròquies mallorquines es configuraren particulars relacions de força entre els senyors i la comunitat. Només així podem comprendre la diversitat de situacions que apareixen reflectides en els cadastres del segle XV. Quant a la parròquia de Petra, fou una de les més colpides per la pressió senyorial i també havia estat de les més compromeses amb el moviment pagès de 1451.

La parròquia de Petra

Després de l'esclafament de la rebel·lió de 1451, començà una llarga *guerra freda* entre la classe senyorial i la *Part Forana*, que tingué com a escenari els tribunals.⁵ Entre els nombrosos expedients i memorials redactats pels *síndics* de la *Part Forana*, cal destacar el *Memorial* de la parròquia de Petra del 1509. Aquest era integrat per tres documents diferents i complementaris alhora. El primer recollia la data i el propietari dels censals amb els quals s'havia obligat la *Universitat* de Petra. El segon era la relació de *possessions* que havien adquirit els *ciutadans* entre el 1485 i el 1509; i el darrer, i el més llarg, és l'estimació dels béns immobles i mobles, i la relació de càrrecs que gravaven les heretats dels veïns de Petra.⁶ Aquesta documentació l'hem completada amb els pocs protocols notariais que s'han conservat de la parròquia de Petra, amb les actes de l'escrivania reial (ECR) i la correspondència entre el lloctinent de l'illa i el batlle de Petra (les *lletres comunes*, LC).

La parròquia de Petra, situada al Pla de l'illa, era poc poblada i hi predominava la producció cerealista.⁷ El terme parroquial se'l repartien dos grans dominis feu-

5. Els plets, incoats els anys 1461, 1477 i 1511, tenien com a objectiu determinar l'aportació fiscal de la Ciutat i la Part Forana, en el context d'una reforma política i financera del reialme. El tipus de règim fiscal vigent, basat en les imposicions indirectes sobre béns de consum de demanda inelàstica, afavoria els grups benestants. *Vid.* J. M. QUADRADO (1894 [1986]) i A. SANTAMARIA (1970).

6. La documentació forma un sol plec dipositat a l'ARM, A, expedients, lligall V, número 112.

7. L'extensió d'aquesta parròquia a l'època era d'entorn els 115 quilòmetres quadrats, i la població d'uns 240 focs, aproximadament 1.200 habitants. Les densitats eren per sota de la mitjana de la ruralia i de l'illa. La producció cerealista del districte de Petra representava, segons les estimacions de l'època, entre 1466-1474 i 1500-1512 a l'entorn del 4,5% de la producció total de blats i el 5,6% de la d'ordi de l'illa. El percentatge és respectable si el comparem amb el percentatge de llars que tenia la parròquia en les mateixes dates respecte del conjunt de l'illa: un 2,6% el 1466, i el 2,04% l'any 1517.

dals: el domini reial i diversos dominis directes menors. Al nord-oest la casa Sant Joan posseïa el feu d'Ariany, i al sud-est s'estenia el feu de la casa Sureda, la *cavalleria* de Sant Martí d'Alanzell. Entre ambdós dominis totalitzaven prop del 34% de la superfície de la parròquia.⁸ Atrapat entre aquestes dues poderoses cases feudals s'estenia el domini reial, on hi havia la vila. Aquest domini, juntament amb el cinturó de tinences pageses que envoltaven el nucli urbà, s'estenia en direcció nord-est, cap al lloc conegut com la Mola. En aquest indret hi havia les comunes de la vila, concedides l'any 1300 pel monarca, que originàriament tenien entorn de 1.000 quarterades (prop de 710 hectàrees).⁹

La força i la riquesa d'aquesta comunitat es palesava en la documentació de finals del segle XIV i primera meitat del XV. A les talles col·lectades el 1398, els nivells de riquesa de la vila se situaven per sobre de la mitjana de l'illa i del districte del Pla, i segons el recompte fiscal de 1428, el nombre d'esclaus que posseïen els vilatans de Petra era dels més elevats de l'illa.¹⁰ Aquests indicadors reflectien, d'un costat, l'eixamplament de la bretxa econòmica entre un nombrós grup de pagesos benestants posseïdors d'alqueries, bestiar i esclaus, i la majoria dels vilatans posseïdors de petits trossos de terra. L'accés a les terres comunes, amb l'aprofitament de les pastures, la caça o la llenya, i els jornals que oferien les grans explotacions dels pagesos eren, ja a principis del segle XV, components essencials de l'economia domèstica de les famílies pobres. Tanmateix, malgrat la creixent diferenciació econòmica al si de la comunitat, els pagesos de Petra havien mantingut fins a mitjan segle XV un ferm control sobre el domini útil de les terres i la riquesa de la parròquia.¹¹

L'endeutament de la Universitat de Petra, 1443-1509

Les primeres notícies sobre l'endeutament de la Universitat de Petra coincideixen amb les greus caresties i epidèmies del decenni del 1430 i l'augment de les exigències fiscals del reialme. El primer encarregament censal, recollit en el memorial redactat el 1509, fou contret el novembre del 1443: el capital aproximat era de 450 lliures i la pensió pujava a 36 lliures, 6 sous i 4 diners. No deixa de ser significatiu que el primer prestamista fos Mossèn Jordi Francesc de Sant Joan, senyor del feu d'Ariany.

Després de la derrota pagesa del 1453, el pagament dels endarreriments fiscals i feudals, i de les *composicions* (multes) amb què el monarca havia castigat els rebels,

8. Sobre aquests dos dominis feudals hom pot trobar abundant informació als estudis de R. ROSSELLÓ VAQUER (1994, 1995) i P. DE MONTANER (1989).

9. Aquestes *comunes* s'estenien sobre una zona de garrigues i boscos. Segons els plets del segle XVI s'havien constituït sota l'impuls reial el 1300, a partir de la segregació de terres de les alqueries que tenien els pagesos de la parròquia. Al llarg del segle XIV els pagesos havien mantingut vius els seus drets sobre aquestes terres lluitant i pledejant contra els senyors de la contrada. Sobre la formació d'aquestes terres comunals i els conflictes, *vid.* R. ROSSELLÓ VAQUER (1994: 11-14) i ARM, AGT, 15, 44, plec 6.

10. Les talles del 1398 foren publicades per J. SASTRE (1982) i el recompte fiscal de 1428 per F. SEVILLANO COLOM (1973).

11. Excepte les dues reserves senyorial dels dominis feudals dels Sant Joan i els Sureda, la resta de grans explotacions agràries, anomenades a la documentació de l'època *alqueries*, i després *possessiones*, eren dels pagesos de la parròquia.

exigiren a la comunitat un important esforç econòmic.¹² El 1455 la Universitat s'encarregà de 48 lliures censals amb Mossèn Perot de Puigdorfila, un censal que posteriorment passaria a la casa Gual; i entre el 1455 i el 1457 s'encarregaren de 16 lliures censals amb Mn. Hug de Sant Joan, altres 8 amb Mn. Joan de Tagamanent, 8 amb el notari Rosse, 7 amb Andreu Massot i, finalment, 7 lliures censals més amb Rafel Sunyer, que totalitzaven un capital de 900 lliures. Aquests encarregaments eren per satisfer «los censos deguts e moltes messions fetes». Al cap de set anys, el 1462, la comunitat sol·licitava autorització al lloctinent per carregar-se de 90 lliures censals amb Jordi Miquel de Sant Joan, fill i hereu de Pere de Sant Joan de la Bastida, destinades a quitar aquells cinc censals anteriors i disposar d'un romanent per a poder fer cara a altres necessitats urgents de la vila, com ara la compra de cereals per a llavor i consum de la població.¹³ I encara, quatre anys després, el 1466, s'encarregà amb 150 lliures censals més (un capital de 1875 lliures) per a satisfer els deutes que tenia amb mossèn Aixaló.¹⁴

Aquest primers encarregaments posen en relleu dues qüestions fonamentals: en primer lloc, que els endarreriments i les composicions exigides per la classe senyorial foren pagades mitjançant censals encarregats sobre la Universitat. Aquests censals tenien un interès del 8%, una mica superior als emesos pel reialme com a deute públic.¹⁵ En segon lloc, les garanties d'aquests censals autoritzaven que: «per assegurar la dita quantitat puxats la dita Universitat et singulars de aquella e lurs béns obligar e per les dites coses fer e fermar tots e sengles contractes sia com del dit encarregament fara carta pública sens incorriment de pena alguna».¹⁶

Aquesta resposta col·lectiva a l'endeutament provocà nombrosos conflictes. D'una banda, els recursos per a efectuar el pagament de les pensions anuals s'obtenien mitjançant la col·lecta de talles sobre la comunitat; aquest endeutament vilatà hipotecava tots i cadascun dels membres de la comunitat. Això permetria els prestamistes cometre nombrosos abusos. Com va destacar A. Santamaria (1970: 339), qualsevol dels veïns podia ser objecte d'execucions, empenyoraments o segrests de béns completament arbitraris. De l'altra, la distribució de les càrregues fiscals per a fer cara al pagament de les pensions no era aprovada per la totalitat de la comunitat vilatana, especialment per aquelles famílies que tenien uns ingressos més baixos. Així sembla

12. Les *composicions* exigides pel monarca assoliren una xifra astronòmica: els illencs havien de pagar 2.000 lliures anuals pel manteniment de l'exercit de *pacificació* i només les universitats vilatanes un *subsidi* de 150.000 lliures a la hisenda reial. Pel seu costat, els senyors aconseguiren que la *Part Forana* pagués totes les pensions dels censals, censos, delmes i altres rendes endarrerides, i una indemnització en concepte dels *demnatges* ocasionats pels rebels en les seves possessions rurals; aquesta partida era de 105.000 lliures. En total, després del 1454, la pagesia havia de fer cara a una exacció que depassava les dues-centes mil lliures. *Vid.* A. SANTAMARIA (1970: 231-234).

13. *Vid.* ARM, A, expedients, lligall V, document 2, i AH, S-38, folis 10-11.

14. En aquest cas havia de pagar endarreriments i danys causats a l'heretat de Mossèn Aixaló. *Vid.* ARM, AH, S-38, folis 25-25v.

15. Les dificultats financeres del reialme i la pressió foren fonamentals per a mantenir elevat el tipus d'interès: entre el 5 i el 8%. El *for* del 8% s'aplicava als censals en general i als censals de la Universal Consignació situats sobre les imposicions menys sòlides, bàsicament els censals situats sobre les rendes del col·legi de la mercaderia; i els de *for* més baix, entorn del 6%, als censals situats sobre les taxes més regulars i segures com era la gabella de la sal. *Vid.* algunes referències a A. SANTAMARIA (1955: 79-80; i 1970-1971: 197-198) i J. JUAN VIDAL (1973: 159).

16. *Vid.* per exemple les condicions d'emissió dels censals dels anys 1455, 1457 i 1467, abans citats, a ARM, AH, S-38, folis 10-11v i 25-26v.

desprendre's de les malfiances que molts vilatans expressaren vers les política financera i fiscal de les autoritats locals: «per pagar aquestes se fassen diversos compartiments e sia vist che aquells als quals no tocharia posar per exemple sinó cent liures en total chitament de tota la quantitat e per consegüent en pagar les annuals pensions no vendria a pegar sinó vuyt liures paga are en lo compartiment ques fa xvj llrs. o en cara a les voltes vint llrs [...] mes encara gran infàmia dels jurats tenidors e administradors de la dita parròquia los quals comuntment son mal parlats e de aquelles és haüda [...] opinió e són posats en molta difamació per tots los singulars de tal comunitat.»¹⁷

Les dificultats de la comunitat no acabaven en el pagament dels deutes i les composicions. La manca de llavors per al conreu i de cereals per a mantenir la botiga del forment obligaren els jurats a adquirir grans per a assegurar el conreu dels camps i el proveïment dels més pobres.¹⁸ El 1470 signaren un debitori amb el mercader Joan Vidal i, posteriorment, s'encarregaren amb un censal de 500 lliures de capital per a saldar el deute contret amb aquest mercader. Les males collites conduïren a nous préstecs per a mantenir la botiga de la vila i a dos encarregaments més amb Joan Vidal.¹⁹

El 1474 les pensions censals amb què era encarregada la vila totalitzaven 393 lliures anuals,²⁰ d'un capital de 4.913 lliures. A començament de l'any 1480, les pensions havien augmentat a 471 lliures. Per sostreure's del jou censalista, com la resta de comunitats, la vila elaborà un programa d'amortització del deute. El primer pla de quitació, elaborat per la Universitat i aprovat pel governador de l'illa el 1471, fracassà, a causa de les dificultats cerealícoles de la segona meitat del decenni. El 1483 les autoritats redactaren un nou projecte d'amortització en base a la col·lecta d'una talla anual de 800 lliures que s'havien de destinar a subvenir les despeses comunes, al pagament de les pensions i la resta a la lluçió d'una part dels censals. El programa d'amortització del capital fou lent, perquè la major part de la talla era consumida pel pagament de les pensions i, la majoria dels anys, la quota destinada a rebaixar el principal es veia compromesa per altres problemes més urgents, les caresties i les demandes de cabals per la corona.²¹

La superposició, entre el 1480 i el 1510, d'una feixuga fiscalitat vilatana, les greus caresties i les epidèmies que assolaren l'illa i les noves exigències fiscals del

17. *Vid.* ARM, AH, S-37, foli 143v.

18. La duresa de les exigències reials i senyoriales i les males collites dels anys 1455 a 1459 obligaren les autoritats del reialme a sol·licitar una pròrroga en el pagament de les *composicions* atesa la «[...] tribulació, congoixa e inòpia per la mala estèril anyada corrent e gran penúria e necessitat de blats, com per la execució e grans execucions, les quals instantment e molt rigorosament se fan per la condempnació la qual vostra gran senyoria ha feta que és, senyor, molt dolorosa cosa e de molt gran compassió veure e sentir los grans plors e gemecs de aquesta gent». En els mateixos termes s'expressaren el bisbe de Mallorca i els jurats de l'illa quan, vençut el segon termini del pagament, encara no s'havia fet efectiu la major part del primer. *Vid.* A. SANTAMARIA (1970: 234, i notes 5-8, p. 233).

19. El tipus d'interès del debitori no és consignat en la documentació. *Vid.* ARM, AH, S-38 foli 56 i A, Expedients, lligall V, document 112.

20. *Vid.* ARM, AH, S-37 folis 142-145.

21. La col·lecta s'havia de fer periòdicament a raó d'una quota de 16 lliures cada setmana, en 50 recaptacions cada any. Aquest sistema exigia una ferma organització administrativa per a la col·lecta i una estreta vigilància del frau (A. SANTAMARIA, 1972-1973: 274, 281-283). *Vid.* també ARM, AH, S-40 folis 167-169.

monarca ensorraren l'economia vilatana. Aquesta conjuntura es reflecteix en l'evolució del nombre de focs del morabatí: dels 245 de l'any 1482 es davallà a 215 el 1489, 155 el 1503 i 153 el 1510. El 1517, en plena recuperació productiva, el nombre de focs de la vila fregava la xifra de l'any 1482 (240 focs).²² Però el descens demogràfic no anà acompanyat d'una minva en la pressió impositiva; perquè el 1482 les 245 llars suportaven una càrrega censal de 471 lliures, i el 1506 sobre els 155 focs comptabilitzats es mantenia una càrrega de 470 lliures anuals. La punció que havien de suportar col·lectivament havia passat de 1,9 lliures a 3 lliures per foc. Aquest esforç fiscal que exigia el pagament i la redempció del deute col·lectiu no podia ésser assumit per la majoria dels particulars. Les protestes iniciades el 1474 es generalitzaren i acabaren en aldarulls el 1496 (A. SANTAMARIA, 1972-1973: 274 i 281). D'aquesta protesta dels pagesos rics i pobres contra la creixent càrrega fiscal en tenim un tast a la carta que els jurats de la vila trameteren, el 1508, al *lloctinent*. La carta recollia les queixes de Guillem Omar, un ric pagès, i deia: «los taxadors de aquí serian molt excessivament mirades les sues facultats taxat de modo que segons diu en un any pagaria més de talles que tots sos béns, levats los càrrecs valen».²³

La rectificació de la política fiscal de la Universitat consistí a actualitzar les quotes dels veïns, molts dels quals havien venut les seves terres, i a rebaixar la pressió impositiva: la talla anual fou reduïda de 800 a 600 lliures.²⁴ Aquests canvis varen implicar el fracàs de la política amortitzadora de la comunitat vilatana. El valor del deute, l'any 1499, era de 6.000 lliures, per les quals es pagava una pensió de 480 lliures; set anys després, el 1506, les pensions s'havien reduït a 470 lliures, pràcticament la mateixa quantitat del 1482.²⁵ Quan el 1509 es confeccionà el *manifest estim* el volum del deute i els creditors també eren els mateixos del 1482.

Aquestes càrregues sobre la Universitat no eren les úniques que suportava la pagesia de Petra. La majoria dels vilatans estaven aclaparats pels censals. En molts casos aquests encarregaments es remuntaven a la primera meitat del segle XV; en altres —la majoria dels que hem consultat— procedien dels anys posteriors a l'esclafament de la rebel·lió forana. Malauradament, la documentació notarial sobre el districte de Petra en la seva major part s'ha perdut, i la vila tampoc no ha estat objecte de cap monografia o crònica que ens ajudi a reconstruir, encara que parcialment, aquest procés. Només hem trobat algunes mostres de l'endeutament a l'escribania reial i en la voluminosa documentació recollida a la sèrie *Lletres comunes*. Aquesta esparsa documentació suggereix que els encarregaments tenien un origen semblant al que presentava la Universitat: el pagament d'endarreriments en els cen-

22. Sobre aquestes crisis de mortalitat, acompanyades de caresties *vid.* E. DURAN (1982: 54-57) i J. JUAN VIDAL (1975). Tanmateix, caldria demanar-se fins a quin punt la successió de males collites entre el 1480 i el 1507 no estaven relacionades amb la creixent descapitalització de les comunitats vilatanes. La manca de llavors i bestiar, combinada amb les fortes exaccions, podia acréixer la irregularitat de les collites i accentuar les seves conseqüències.

23. La citació procedeix de A. SANTAMARIA (1975: 44). Guillem Omar era el segon pagès més ric de la vila, amb una estimació dels béns valorada en 1.250 lliures, però amb uns càrrecs censals estimats en 1.233 lliures. *Vid.* el cadastre de Petra de 1509 a ARM, A, expedients, lligall v, document 112.

24. *Vid.* A. SANTAMARIA (1972-1973: 281)

25. En aquesta època la talla que es captava era de 600 lliures i amb aquestes es pagaven les pensions, s'amortitzaven 200 lliures de capital i 90 lliures pels censals que gravaven el Sindicat Forà.

sos emfiteùtics, tasques, delmes o censals, les composicions derivades dels processos o bé l'endeutament amb la comunitat quan no podien pagar les talles. Les males collites del darrer terç del segle són una causa més de la generalització de l'endeutament.²⁶

Els prestamistes

Qui eren aquests censalistes? Si l'endeutament sobre la Universitat estava sobretot en mans de la noblesa i grans mercaders de Ciutat, els censals sobre els particulars també es trobaven, majoritàriament, sota el seu control. El *manifest estim* dels béns de la vila del 1509 ens proporciona la relació dels censalistes i dels capitals prestats. Els prestamistes dels pagesos de Petra eren un grup nombrós: 110 individus i institucions (quadre 1). Emperò la major part d'aquest deute es concentrava en unes poques mans, concretament en nou individus que representaven el 8% dels censalistes i controlaven el 40% dels capitals prestats. Aquests nou prestamistes concentraven no tan sols el major nombre de censals per prestamista, sinó també els censals més valuosos (columnnes NC/NP i VCT/NC del quadre 1 respectivament).

Entre aquests poderosos nou prestamistes, els tres primers llocs els ocupaven membres de l'estament de militar i, alhora, importants terratinents: Miquel Font, Pere de Sant Joan i Berenguer de Vivot. Els altres sis prestamistes també eren majoritàriament membres de l'estament militar (Carles Desbach, Miquel de Tèrmens i Joan Font). Només el notari Antoni Ramiro i dues institucions, l'Almoïna de la Seu i la Universitat de Petra, tenien un lloc destacat entre els grans censalistes. Aquestes cases senyoriales i l'esmentat notari havien acaparat, endemés dels censals, nombrosos drets sobre les tinences del districte. Per exemple, les cases Sant Joan de la Bastida, Sant Joan d'Ariany i Sureda de Sant Martí, endemés dels censals i els drets feudals sobre els seus emfiteutes, havien acumulat deutoris en concepte de préstecs de grans i bestiaris, i havien adquirit els censos emfiteùtics sobre un gran nombre de tinences més enllà dels seus dominis jurisdiccionals.²⁷

A sota d'aquests grans prestamistes, a l'interval de 251 a 500 lliures de capital prestat, hi ha representat un ventall més ampli de censalistes: altres membres de la noblesa urbana (Albertí Dameto, Joanot Laners), en molts casos parents propers dels grans prestamistes (Miquel de Sant Joan, Joan Desbach, Francina Sant Joan), i un poderós senyor feudal i terratinent de la parròquia, Pau Sureda, senyor del feu de Sant Martí d'Alanzell; vora d'aquests, hi ha uns pocs terratinents de la mateixa vila de Petra (Pereta Omar) i de Manacor (Francina Ballester, Joan Ballester, Joan

26. A la sèrie de l'escriuària reial hi ha força documentació relacionada amb l'encarregament de les tinences pageses, especialment quan aquestes eren venudes en la cúria reial per la insolvència del posseïdor. *Vid.* ECR-94 a l'any 1434 (foli 78), 1446 (f. 138v), ECR-95 a l'any 1464 (f. 73v), 1474 (f. 232), 1485 (f. 165), ECR-96 als anys 1487 (f. 60), 1496 (f. 23v) i el 1500 (f. 61). Les notícies sobre l'endeutament són molt abundants a la sèrie de lletres comunes ARM/AH, LC-183 a 189.

27. *Vid.* les relacions de censos, censals i deutoris en els inventaris de la casa Sant Joan de la Bastida dels anys 1446 (ARM, PN, M-231, folis 112v-131) i 1511 (ARM, PN, T-497, folis 120-128v); de la casa Sant Joan d'Ariany del 1515 (ARM, Pn, R-331, folis 77-90v) i de la família Sureda de Sant Martí del 1498 (ARM, PN, P-451, folis 1-64).

Llull), i algunes institucions eclesiàstiques de la vila (els beneficis dels Aniversaris i l'Almoina de l'església de Petra).

Aquestes dades demostren que el deute dels vilatans era aclaparadorament en mans de prestamistes de ciutat, i, concretament, de membres de l'estament nobiliari, alguns dels quals tenien importants interessos econòmics en el terme: la casa Sant Joan, posseïdora del feu d'Ariany; la casa Sureda, senyors de la *cavalleria* de Sant Martí d'Alanzell; i altres posseïen terres o dominis propers a aquest terme, com era el cas dels Sant Joan de la Bastida, els Sant Martí i els Desbach.

Endeutament i alienació de la terra

Entorn del 1470, els *jurats* de Petra sol·licitaren la intervenció del governador de l'illa per aturar la intensa pressió que exercien els senyors, a través dels tribunals reials o jurisdiccionals, sobre els vilatans. El mateix any, la Universitat denunciava com a «inquietants e vexants» la manera com es produïen les execucions de béns pels endarreriments en el pagament de censos, censals o deutes.²⁸ I el 1505, el Consell de la Universitat de Petra reiterava la denúncia, ara, però, assenyalant un dels més importants creditors de la vila, Mossèn Ramon Desclapés, puix que «ha conebut capital odi e mala voluntat contra los principals de la vila de Petra, tractant aquells de paraules injurioses; e, lo que pijor és manassat de destruir aquells e la dita Universitat».²⁹

Aquestes protestes tenien com a base els abusos que practicaven els prestamistes. L'any 1470 el mercader de Ciutat Jaume Cortey havia segrestat els béns de diversos pagesos absents que li devien 41 lliures,³⁰ i Mossèn Bernat Olesa, ciutadà, s'havia apropiat de béns —entre els quals hi havia un esclau— per una quantitat superior al valor del deute que amb ell tenien diversos vilatans.³¹ Les reiterades protestes dels pagesos i la Universitat, quan es produïen segrests o empenyoraments,³² tenien com a objectiu retardar al màxim l'empenyorament i la subhasta dels seus béns. Aquesta resistència és la que, fonamentalment, recullen les nombroses cartes que el lloctinent de l'illa enviava als batlles de les parròquies. A principis del decenni del 1470, el lloctinent informava al batlle de Petra que: «devant nos és stat exposat, per present de la dona Coloma, muller den Johan Rabassa, de la parròchia de Sineu, dient que, com la dona muller den Barthomeu Coll, detanidora e pocehidora de la alcheria, la qual fonch den Salvador Navata *quodam* situada en vostra batliu [...] li sia tenguda en molts e diversos quantitats per [...] de aquelles quatre quarteres de forment censals, les quals, portades en ciutat, li és tenguda fer la dita possessió, les quals quantitats fins assí jacsia requesta no sés curada pagar amés per dilatar la paga de aquelles, la met en plet diffugis e dilacions la qual cosa torna en gran dans [...]» Per això ordenava el segrest de la collita de cereals, per assegurar el pagament del censals i dels endarreriments.³³ Les execucions de bestiar, esclaus, llavors i altres béns por-

28. Vid. ARM, AH, LC-185 foli 26.

29. La citació procedeix de A. SANTAMARIA (1972-1973: 272).

30. Vid. ARM, AH, LC-185, folis 25v-25.

31. Vid. ARM, AH, LC-185 foli 24.

32. Vid. ARM, AH, LC-185, folis 26-26v, 87v, 89, 93, 149, 159,

33. Vid. ARM, AH, LC-185, folis 110v-111.

taven els pagesos a caure novament dins la roda de l'endeutament: la compra de forment per a sembrar o de bestiar per a llaurar els tornava a posar en mans dels censalistes. Aquest procés de descapitalització de les tinences pageses, que podem rastrear des de la primera meitat del segle XV, es traduiria en una creixent vulnerabilitat de les tinences pageses enfront de les adversitats demogràfiques i ecològiques que aclapararen la vida rural al darrer terç del segle.³⁴

Les nombroses lletres que els jurats enviaven al governador, sol·licitant l'aplaçament o protestant les execucions de béns, eren part de les estratègies dilatòries dels pagesos que tenien com a objectiu retardar al màxim l'alienació de la terra. Tanmateix, en molts casos aquestes estratègies no evitaren l'inquietant final. El 1468, una sentència de la cúria reial havia adjudicat a l'honor Joan Font l'alqueria de la família Fàbregues de Petra, en compensació pels endarreriments que aquests li devien. El 1470, el lloctinent ordenava al batlle de Petra que «cumpli nostres manaments [...] fer execució com liurament de la alcheria dels dits Fàbregues, segons en la dita altra carta han vós ere stat manat fer execució e liurament dela alcheria dels Fàbregues, la qual cosa torna en gran dan e patiment de aquell». El lloctinent manava que s'executés el lliurament de l'alqueria a Joan Font sota pena de 100 lliures.³⁵

En un passatge de la seva magistral *Història rural francesa*, Marc Bloch (1978: 369) va retratar esplèndidament aquest procés. En les societats d'Antic Règim el crèdit agrari no estava organitzat, emperò l'enginy dels prestamistes era inesgotable. Els seus préstecs de grans i ramats, garantits per la collita venidora o la mateixa terra, estaven emmascarats sota un ampli ventall de contractes que tenien com a objectiu detreure una part creixent de l'excedent pagès. I acabava: una vegada el pagès era atrapat en la roda del deute, difícilment escapava a vendre algunes peces de terra.³⁶ Aquesta era la posició de molts pagesos de Petra, atrapats en el cercle viciós de l'endeutament, al darrer terç del segle XV. Des del 1480 varen concórrer diversos factors que provocaren la primera allau d'alienacions pageses: l'augment de la pressió senyorial i fiscal, acompanyada de segrests i empenyoraments de bestiar i esclaus, el fracàs del pla d'amortització de la vila i les males collites. Aquestes vendes es traduïren en una desposseïció efectiva de la pagesia de Petra, i tingueren com a resultat una minva en la riquesa de la comunitat. Foren, doncs, els censals i els drets acumulats pels senyors i els ciutadans sobre les heretats pageses al llarg del Quatrecentes, i molt especialment durant els anys immediatament posteriors a la guerra civil del 1451-1454, els que vinclaren la resistència vilatana.

En els quadres 2 i 3 hem sistematitzat les vendes i els establiments de terres

34. En la seva formulació del model d'acumulació primitiva per compulsió del deute, Amith BHADURI (1987: 148) havia descrit aquests empenyoraments de collites i de capital mobiliari (bestiar, esclaus, estris) com els primers estadis d'una seqüència jerarquitzada de pagament del deute que començava amb l'alienació forçada de la collita, seguia amb el bestiar i els estris i podia acabar amb la transferència de terra.

35. Vid. ARM, AH, LC-185 foli 183.

36. El mateix M. BLOCH (1978: 369) arrodonia la seva interpretació de l'acumulació mitjançant l'endeutament amb aquestes notes: «A menudo el propio prestamista, comerciante de posesiones al mismo tiempo que comerciante de dinero, es el comprador; quizá, desde el principio, si concedió el préstamo no fue más que con esa esperanza [...] Todas esas gentes, claro está no compran al azar; saben el precio de las tierras "bien acotadas", unidas, en lo posible, "al recinto de la casa" y compuestas en cualquier caso de un pequeño número de grandes pedazos de un solo tenedor.» Més endavant, tindrem ocasió de recordar aquestes línies.

enregistrades en l'escrivania reial de Petra. En aquest territori hi estaven compresos el cinturó de petites tinences que envoltaven la vila i les grans alqueries de la zona nord-oriental de la parròquia. Les escriptures de l'escrivania reial [ECR] no contenen els traspassos de terres i cases fets en els dominis senyorials d'Ariany i Sant Martí d'Alanzell, o en els alous del bisbe de Mallorca o dels Gual. Per tal de suplir aquesta mancança hem confeccionat una relació, incompleta, de les *possessions* adquirides pels senyors a la vila de Petra.³⁷

La primera taula suggereix que, al manco en el domini reial, el major nombre de transaccions es féu en els decennis del 1440 i el 1450. Aquestes vendes o establiments tenien com a objecte principal cases o petites parcel·les de terra (vinyes, sorts, trossos, camps), però foren, en la seva quasi totalitat, fetes entre els veïns de la parròquia o, en alguns casos, vilatans de les parròquies veïnes de Santa Margalida i Manacor. Així doncs, no significaren una minva en la riquesa de la comunitat vilatana, encara que sí reflectien una creixent acumulació de la riquesa en unes poques famílies pageses, com eren els Santandreu, Ribot o Omar. En aquests cent anys només foren objecte de transacció, en els dominis reials, tres alqueries. La primera fou comprada el 1428 per Pasqual Ribot de Manacor; la segona es produí el 1456, quan Arnau Santandreu va vendre la seva alqueria als germans Antoni i Bernat Riera de Petra, i l'única alienació d'una gran explotació a un membre de la classe senyorial enregistrada en l'escrivania reial es produí el 1486, quan la vídua Santandreu hagué de vendre la seva alqueria de la Vall de la Nou a Raimon de Sant Martí.

Aquesta cronologia de les compravendes majoritàriament protagonitzades per pagesos contrasta amb la relació de les alienacions de *possessions* sistematitzada en el quadre 3. De les disset actes de compravendes documentades, la quasi totalitat es produïren a la segona meitat del segle xv, i, en la seva major part (14 sobre 17), en el període comprès entre el 1486 i el 1520, que és el mateix que assenyalaven els coetanis com a moment crític de la *transferència de terres*. Així, hom pot distingir amb nitidesa dues etapes en el procés de desposseïció vilatana. A la primera, que abasta des del decenni del 1430 fins als anys posteriors a la rebel·lió del 1451-1454, malgrat l'elevat nombre d'alienacions, la comunitat havia estat capaç de fer cara a les dificultats econòmiques. Primer mitjançant l'alienació d'esclaus, bestiar o les reserves de grans; i després amb transferències de terres. Tanmateix, aquestes compravendes o establiments s'havien fet entre vilatans de la comunitat, o amb els de les parròquies properes, amb els quals tenien alguna mena de relació familiar o solidària. Però aquesta resistència ja s'havia trencat entorn del 1480, perquè l'acumulació de deutes, combinada amb les males collites i la pressió fiscal i senyorial feren, primer, més vulnerables les tinences i, finalment, obligaren a l'alienació de les terres.

Les actes de venda de moltes d'aquestes terres ens mostren quina fou la clau del procés d'alienació: la *compulsió econòmica* mitjançant l'endeutament censal. El 1486,

37. En els llibres de l'escrivania reial *Partis Forenses* hi hem localitzat, majoritàriament, les actes de transacció entre els veïns de Petra i les parròquies properes. La major part de les compravendes entre senyors i pagesos les hem localitzades en els arxius privats. Per això les fonts del quadre 4 són força més heterogènies: es tracta d'inventaris, protocols notariais i capbreus. La relació completa de terres adquirides pels *ciutadans* entre el 1482 i el 1509 es troba al cadastre de 1509, que posteriorment citarem, però en ella no figura la data de la transferència.

l'acta de venda de l'alqueria i rafal de Joan Santandreu³⁸ constata el «*solvendis et satisfacendis*» del deute que l'heretat tenia amb el senyor Antoni Espanyol. En total eren «*centum triginta libris monete maioricarum sibi debitis ratione et ocasionen census temporis preteriti*» per les 20 quarteres censals que cada any havia de pagar l'heretat.³⁹ L'endarreriment en el pagament dels censals havia madurat fins a permetre el prestamista exigir d'un cop el pagament del deute acumulat, i obtenir, així, amb una sola transacció, la totalitat de la tinença pagesa (A. BHADURI, 1987: 148). En aquest cas el prestamista que exigia l'execució de la terra no era directament interessat en la tinença, però sí el comprador (i inductor del procés) Ramon de Sant Martí, que tenia terres a Santa Margalida i Manacor que confrontaven amb aquesta tinença.⁴⁰ El preu de la venda fou de 150 lliures, 20 lliures per sobre el valor del deute (130 lliures, calculat a partir de la capitalització dels censals al tipus d'interès del 8%), i força inferior a l'estimació cadastral que li fou assignada el 1509 (200 lliures). El crebant per al pagès era d'entorn del 25% del valor cadastral⁴¹ de la tinença.

Aquesta mena de *venes forçades de terres* les podem documentar àmpliament en les compres del notari Antoni Ramiro, que coneixia bé la teranyina de censals que gravaven les tinències pageses i estava ben relacionat amb els senyors feudals de la parròquia.⁴² El 1492 l'alqueria dita Carbó, després Son Reixach, fou venuda per Antoni Garau a Jaume Reixach, ambdós de Petra. A l'acta de venda feia constar que el domini directe pertanyia, per donació reial, a un benefici del Capítol que ara posseïa el prevere Nicolau Darmant. L'alqueria era sotmesa a delme, a *mercè* de llüisme (1/3) i a un cens de 5 lliures i 5 sous. Endemés havia de satisfer cada any els censals següents: 4 quarteres de forment a Jaume Fuentes prevere, altres 7 als hereus de l'honor Gorallona, i 2 més als hereus de Martí Albertí, i endemés 8 sous a l'església de Petra. El comprador havia de pagar com a preu de venda d'aquesta alqueria, d'un costat, 80 lliures a Pere Vadell, i unes altres 60 lliures a Miquel Ballester de Manacor, per «*solvere debitis*». Però el nou posseïdor fou incapaç de suportar els càrrecs i fer cara als deutes exigits i el 1499 va vendre aquesta alqueria a Antoni Ramiro.⁴³

38. Aquestes terres havien estat establertes per Felip Malferit a Pere Santandreu, l'abril del 1392 a l'escrivania reial. Abans aquestes terres foren de Gerard Mulet de la vila de Sineu. Aquestes terres estaven sota domini directe del monarca, en el lloc conegut com la Vall de la Nou. Aquesta alqueria confrontava amb nombroses possessions d'altres vilatans i parents dels Santandreu, una de les famílies més importants de terratinents vilatans. Les possessions que limitaven amb l'alqueria dels Santandreu eren una possessió de Jaume Berard, ciutadà, una altra de Pere Andreu dita els Magalons, una peça de terra d'Arnau Santandreu, la possessió la Punta de Bartomeu Botelles, la possessió les Puntetes de Jordi Armengol, i la possessió la Vall de Gregori Roca. *Vid.* ECR-75 foli 175v-176.

39. Aquest censal, que posseïen els Espanyol com a hereus de l'heretat de Pere Sala, podia ser redimit a raó de 10 lliures cada quartera.

40. Aquesta família posseïa l'alqueria dita la Vall de la Nou, que confrontava amb aquesta tinença. *Vid.* la mateixa acta de venda citada i l'inventari dels béns de l'heretat dels Sant Martí publicat al «BSAL», xx.

41. El valor cadastral de les terres es calculava capitalitzant l'arrendament al tipus d'interès mitjà. En aquesta època era del 8%. El valor mitjà del bestiar que apareix al cadastre era el mateix que s'emprava en les valoracions dels inventaris i molt semblant al preu mitjà del bestiar en el mercat.

42. Aquest notari, i també ric mercader de Ciutat, fou un dels síndics que intervingueren en el procés entre la Part Forana i la Ciutat el 1511. *Vid.* ARM, AH, 4120.

43. *Vid.* una còpia de l'acta a ARM, AGT, 14, 20, document 4.

El 1503 el mateix Ramiro comprava la possessió de Miquel Rutllan (Son Rutllan), que li va vendre totes les terres de la seva alqueria, tant els sementers com les *terres rònegues* i les pertinences que hi tenia. L'alqueria era sota domini directe de Francesc de Sant Joan, a cens de 12 quarteres i 3 barcelles. Com tantes altres tinences era carregada amb nombrosos censals: 2 quarteres censals a Martí Truiols de Manacor; 2 més a Llorenç Vadell de Manacor; unes altres 3 quarteres de forment als hereus de Francesc de Sant Joan; una altra a Antoni de Veri, doctor i ciutadà; 3 més a B. Albertí i, finalment, una quartera de forment a l'heretat de B. Morey d'Artà. El preu de la venda fou de 140 lliures, de les quals n'havia de pagar 40 al clavari pels deutes contrets amb la hisenda del reialme, i 24 lliures més per a saldar el deute de 4 quintars de llana que tenia amb Miquel Ballester de Manacor.⁴⁴

El notari Ramiro adquiria el 1509 l'alqueria Son Ribot. En aquest cas es tractava formalment d'una donació. L'alqueria era sota el domini directe del Monestir de Pollença, a lluïsmes d'un terç, i feia un cens de sis quarteres de forment a Joan de Sant Joan d'Ariany. Endemés era gravada amb 10 lliures i 6 sous i 8 diners censals per la magnífica Caterina, dona de Perot de Sant Martí, unes altres 24 lliures d'Antoni Forn, i 10 quarteres de forment d'un ciutadà de cognom Joan.⁴⁵ El capital d'aquests censals suposa, capitalitzat al 8%, 638 lliures, una valoració igualment inferior a la que li fou assignada al cadastre del 1509 (740 lliures). Així, doncs, la donació comportava un crebant considerable per a Bernat Ribot, i un guany de 90 lliures per a Antoni Ramiro (a l'entorn d'un 12% del valor cadastral). Aquest notari encara comprà en circumstàncies semblants, i per preus inferiors als cadastrals, dues *possessions* més: el 1503 la Font de l'Orenga (després la Casa Nova)⁴⁶ i el 1516 la d'Antoni Mieres,⁴⁷ a més d'una gran quantitat de cases, horts, vinyes i sorts de terra en el *clos de la vila*.⁴⁸

Aquest procés de transferència forçada de terres i el paper compulsiu que tenia l'endeutament fou denunciat pels pagesos. El 1511 un dels terratinents de Petra, Eusebi Santandreu, que patí el rigor de l'endeutament i segrests senyorials, declarava «que no sap sinó que ha oyt a dit que moltes de les demunt dites possessions de

44. *Vid.* ARM, AGT, 14, 30, document 237.

45. Aquesta alqueria també confrontava amb les altres comprades recentment per Antoni Ramiro. *Vid.* ARM, AGT, 14, 32, document (pergamins) 22.

46. El 1503 Pere Roca venia la *possessió* anomenada la Vall o Font de l'Orenga, després la Casa Nova, a Antoni Ramiro sota la pressió dels censalistes. Aquesta *possessió* sota alou del bisbe i capítol de Mallorca era sotmesa a un cens de 6 lliures al benefici de l'honor Mateu Safortesa i a una prestació de 2 quarteres de forment anuals a Basili Font, per raó del concanvi fet entre Pere Roca i Pere Vadell.

47. Aquesta tinença era gravada amb 12 quarteres i 3 barcelles de forment a Miquel Sureda, *milites*, 2 quarteres al convent de Santa Clara, 2 més al convent de Santa Magdalena, unes altres 2 a la dona Caterina de Francesc Mir, 4 més a Miquel Font; 16 lliures a Bartomeu Andreu, paraire, 19 sous als Aniversaris de l'església de Manacor, 13 sous a Bernat Broca, 6 lliures a Arnau de Puigdorfila. En total el deute ascendia a 575 lliures, i a més havia acumulat diversos deutoris, dels quals no en coneixem el valor exacte, amb Pere Morro d'Inca. El preu de la venda fou fixat en 350 lliures, i la seva valoració en el cadastre del 1509 era de 740 lliures. L'acta de la venda es troba a ARM, AGT, 14, 30, document 13.

48. Aquestes petites explotacions foren venudes en les mateixes condicions que les *possessions*, sota la compulsió del deute. *Vid.* quatre quarterades de terra el 1504 (ARM, AGT, 14, 25, document 177), diverses cases a la vila el 1508 (AGT, 14, 30, document 199), una peça de terra el 1509 (AGT, 14, 30, document 229), tres quarterades de terra el 1519 (ARM, AGT, 14, 30, document 196), i una peça de terra el 1520 (ARM, AGT, 14, 20, document 20).

les quals han depossat los ciutadans qui vuy les possegeixen han hagudes aquelles ab manasses que feyen als qui primer les possehién y aquells per temor de tals manasses han hagudes aquelles vendre a ells per hun vil preu». ⁴⁹

Així, la desposseïció vilatana fou un esdeveniment que marcà la societat rural mallorquina durant generacions. Els pagesos de principis del segle XVI idealitzaven la situació socioeconòmica dels seus avantpassats (posseïdors d'alqueries, rossins i falcons), oposant-la a la nova situació creada pel procés de desposseïció. En el transcurs d'una generació aquells pagesos més o menys benestants s'havien transformat en petits posseïdors d'una fragmentada munió de parcel·les de terra, a vegades arrendataris, i en el pitjor dels casos, missatges i jornalers de les noves *possessiones* senyorials. ⁵⁰

La diferenciació econòmica de la pagesia segons el cadastre del 1509

El cadastre de Petra confeccionat el 1509 ens ofereix alguns dels trets que caracteritzaran moltes de les comunitats rurals colpides per la desposseïció vilatana. ⁵¹

49. L'aristocràcia creà també la seva interpretació del procés de desposseïció pagesa. Una versió que arrenca amb les declaracions dels membres de la classe senyorial en el procés del 1511, i que després fou sintetitzada pel síndic de la Universitat del Regne en el memorial i sentència final del procés. En el memorial el síndic de la Universitat del Regne no podia negar l'evidència de la desposseïció vilatana, però la seva argumentació capgirava sibil·linament el caràcter d'aquesta alienació de les terres pageses. No es tractava d'una *apropiació*, sinó d'una recuperació de les terres antigament posseïdes pels nobles, perquè: «...e si per alguns hòmens de la Ciutat són comprades algunes possessions o alqueries de hòmens de la dita part forana, nos segueix per so la disminutió pretesa com semblantment los dits pagesos han altres possessions noves adquirides / [...] en de altres alcheries, conreus o arbitres en recuperatió de béns e patrimonis passats en altres mans, constitucions e liberacions de dots, quitacions de censals e de altres obligacions e càrrechs als quals eren tenguts obligats e aquells stants tents les possessions o lacharies venudes, no tenien més, ne huy són vist a mentstenir del que tenien e los hòmens de Ciutat axí poch han augmentat per dites alcheries puy aquelles han bé pagades / màxime que primer e sempre se pot dir aquelles esser stades de hòmens de Ciutat qui a hòmens de la part forana les han stablides / e en aquelles han pres / e prenen llurs censals ab los quals són stades per los dits pagesos adquisides, e aquesta cosa, per ésser tant manifesta, afretura menys deprova com sia vista clarament e per los alous e per los censals qui huy se fan per los establiments fets als dits hòmens de la part forana...» (Vid. ARM/AH, 4120 i 4121, Plet del 1511, sense foliar.)

50. El síndic del reialme resumia i refutava aquestes declaracions dels pagesos de la següent manera: «e si algun pagès en dies passats ha tengut falcó nos segueix per axò per no tenir hun aquell a causa disminutió com per la part és pretesa car és manifesta cosa que los qui han tenguts falcó no ésser tants com les cases de aquells impinguisen la part forana / e ésser molts pagesos los quals a huy tenen rossins e altres cavalcadures per llur servici xarregués e altres coses per llurs delits e no es cosa nova com les voluntats dels homes se muden com si per axò era notada pobresa en la present Ciutat són molts qui han tenguts dos e tres falcons cans e rossins per a tota cassa e huy non tenen ni cassen per com tenen la voluntat en altres coses e per so ne se ha dir aquells tenguen menys del que tenien quant cassaven nis pot inferir per aquestes coses haver gran pobresa e la part forana haver disminuït per ruïna de alguns edificis com si en viles algunes com altres lochs se mostren fonaments de cases velles són del temps que aquesta ylla era de moro e si forsa algunes són mostrades en loch de aquelles són estades altres hedificades e construhides.» I els recordava que, malgrat perdre la terra, havien trobat noves oportunitats laborals: «E los dits hòmens de la present Ciutat ha e prenen e sobre aquelles / e per so no poder ésser causada disminutió alguna de la dita part forana / màxime que jatsie algunes alcheries sien de ciutadans no són aquells qui conren més pagesos maiorals missatgés / e jornalers de que tenen les alcheries plenes / los quals en aquelles viuen e guanyen llur vida.» Vid. ARM, AH, 4120.

51. Els béns i les terres foren «estimats per en Joan Mieres, Antony Maymo e Pau Gibert, taxadors lany present, e Pere Siurana, Gabriel Canet, Matheu Mari, Antoni Ribot e Joan Miquel, taxadors

Dels cent-vint-i-sis veïns relacionats en l'estim només vuitanta-un tenien terres, trenta-dos declaraven cases, bestiar i estris, i sis simplement bestiar i estris (quadre 4). Emperò sabem per altres fonts que aquests no eren tots els veïns de Petra. Aquest cadastre no inclou els pagesos que tenien una riquesa inferior a les 10 lliures, el llindar que separava els qui havien de contribuir a l'impost del morabatí.

Els contribuents al morabatí de 1517 eren 240, 114 llars més que el 1509. Com explicar aquestes diferències entre el cadastre i el morabatí? La relació de veïns i béns confeccionada entre el juliol del 1523 i el març de 1524 per a desplegar la repressió, després de l'esclafament del moviment agermanat, ens proporciona informació complementària sobre l'activitat econòmica i la població de Petra.⁵² El nombre de veïns que apareixen en aquesta relació és de 210, poc més o manco la mateixa quantia que el 1517.⁵³ En aquesta relació hi ha 33 veïns qualificats de «pobres» i uns altres 24 que no tenien béns. Així doncs, 57 veïns a la relació de 1524, més d'un quart dels homes adults, eren, en la pràctica, camperols pobres. Encara podem trobar notícies més precises sobre les activitats d'altres vilatans, com ara «viu de son treball», «sta logat a jornals a Ciutat», «jornaler», o «viu de cavar». Altres eren menestrals o arrendataris molt pobres: «no te res sinó una somera», «no té res sinó las tisoires» de sastre, o bé eren pastors. Hom pot conjecturar que una part important dels veïns, entre un quart i un terç, eren de fet jornalers, missatgers o arrendataris molt pobres que vivien llogats en les *possessions*.

Entre els 126 que posseïen béns per més de 10 lliures, la riquesa estava també molt polaritzada. La majoria dels veïns, vuitanta-dos (un 66% dels tinentes), tenien béns valorats en menys de 100 lliures, que representaven un 19% de la riquesa de la vila. Per a aquest grup de pagesos, les cases i el bestiar constituïen els seus dos actius més importants. La seva escassa dotació de terres era integrada per petites parcel·les («sorts», «vinyes» o «camps de terra i vinya») que en cap cas no podien assegurar la reproducció de la família pagesa: eren majoritàriament menestrals o petits arrendataris.⁵⁴ Aquests darrer grup d'arrendataris cobrà un creixent protagonisme en una societat on l'accés a la terra esdevenia cada cop més restringit, i, per tant, la possessió de bestiar de tir esdevingué un factor clau en la diferenciació econòmica en el si de la comunitat, que distingia clarament als posseïdors d'un parell de bous d'aquell

lany passat de la dita vila, ab intervenció den Arnau Santandreu, Antoni Canet, Ausebi Santandreu e Guillem Santandreu en fee». Aquest antecedent dels cadastres de finals del Cinc-cents fou confeccionat en el context del procés del 1511, per tal de demostrar l'abast de la desposseïció pagesa i amb l'objectiu de fer una distribució més equitativa de les càrregues fiscals.

52. Em refereixo a la *Informació dels qui son stats bons e mals e de la valor de lurs béns*, feta després de l'aixecament *agermanat*. En aquesta relació s'estimava la riquesa dels veïns, en molts casos apareix l'edat i ofici, i s'afegien alguns comentaris sobre la seva participació en les *germanies*, la seva heretat i la seva residència en el moment de l'interrogatori. Varen ésser publicades per J. M. QUADRADO (1896: 218-227).

53. Els morabatins dels anys 1503 i 1510 són esbiaixats a la baixa com a conseqüència de les males collites d'aquells anys. En el seu estudi sobre la vila de Felanitx, O. VAQUER BENNASSAR (1987: 73-88) ha posat de relleu que aquesta font era molt sensible a la conjuntura econòmica. El morabatí del 1517 fou recaptat en una època de bones collites, i té una xifra semblant a l'exhaustiu recompte de població fet el 1524 després de l'esclafament de la germania.

54. Un dels veïns sense terra era teixidor segons el cadastre de 1509; en l'interrogatori de 1525 apareix encara com a teixidor.

grup de pagesos que només podien oferir la força de treball familiar. Aquesta diferenciació econòmica, que ja era coneguda en les societats baix medievals europees, i en la mateixa societat illenca,⁵⁵ prengué des d'aquests moments una coloració que l'allunyava de les experiències catalana i valenciana, i l'acostava als models de l'Andalusia occidental i de la Itàlia meridional.⁵⁶

Els pagesos compresos entre els intervals de les 100 i les 500 lliures es caracteritzaven perquè la terra constituïa l'actiu més important de la seva heretat, entre un 60-70% del valor dels béns posseïts per aquest grup. Setze dels vint-i-set tinents declaraven *possessions* o *rafals*, nom que rebien les grans explotacions agràries. Quant a la terra i els contingents de bestiar que posseïen (el 27% dels tinents controlaven el 33% del bestiar de tir i el 23% dels ramats ovins i caprins), ens permeten conjeturar que les seves tinences eren capaces d'assolir l'autoreproducció, i, àdhuc, d'acumular béns; així ho suggereix la tinença de rendes i cases per alguns dels membres d'aquest grup pagès.⁵⁷

Al cim de la taula, en la cúpula de la riquesa vilatana, apareix un conjunt reduït de terratinents vilatans: deu famílies, un 5% dels veïns, controlaven el 48% de la riquesa de la vila. La desigualtat econòmica entre aquesta categoria i la resta de la comunitat s'incrementa si establim les diferències en termes de terra o bestiar, perquè els terratinents vilatans posseïen el 60% de la riquesa territorial, el 42% del valor del bestiar de tir i el 68% del ramat menor (ovelles, cabres i porquí). Així doncs, aquests tenien les *possessions* més grans i riques de la contrada, amb una superfície suficient per a mantenir importants contingents de bestiar boví i oví. Però, a diferència del que succeïa a la primera meitat del segle XV, els terratinents ja no tenien *serfs* en les seves explotacions, de manera que la conducció depenia de l'explotació del treball assalariat (jornalers o missatges) o bé de l'arrendament de la terra.⁵⁸ En canvi, la seva participació global en les rendes era menor que la de la categoria inferior, l'interval entre 200 i 500 lliures, que controlava el 46% del valor de les rendes censals que posseïa la comunitat.

Tanmateix, aquesta imatge és excessivament idíl·lica. La consideració de l'endutament dels veïns de la vila el 1509 ofereix una representació més fidedigna dels

55. *Vid.* la síntesi de M. BLOCH (1978), i, més precises, les observacions de R. H. HILTON (1978: 28-78, 1988: 51-70), Ch. DYER (1991: 144-193) i de G. BOIS (1976: 160-194) sobre els grups sociolaborals que constituïen les comunitats pageses. A Mallorca Ricard SOTO (1991) i Jaume PORTELLA (1985-1986 i 1993) ja havien assenyalat la diferenciació econòmica que es produïa durant la colonització i l'expansió agrària a l'illa als segles XIII i XIV.

56. Malgrat no disposar d'estudis comparatius entre aquests dos tipus de societat pagesa, els nombrosos estudis fets suggereixen que, malgrat la diferenciació econòmica en el si de la pagesia, al nord d'Itàlia, a Catalunya i a la Provença el grup social dels jornalers sense terra constituïa un grup molt restringit, i en cap cas no era un tret característic d'aquelles societats rurals. *Vid.*, per exemple, a Catalunya els treballs d'E. SERRA (1988) i de C. CUADRADA (1994). Mentre que a Andalusia i a les regions del *Mezzogiorno* italià aquest grup tingué, des del segle XV, un pes creixent en la societat rural, fins a convertir-se en un dels trets més colpidors d'aquelles societats latifundistes. Un bon exemple d'aquestes diferències entre la pagesia del nord i del sud d'Itàlia el podem trobar al treball clàssic de G. GIORGETTI (1974) sobre la contractació agrària italiana dels segles XIV a XIX.

57. En els seus trams inferiors els veïns compresos en aquest interval de riquesa acumulaven parcel·les de terra de secà i vinya amb una extensió suficient per a gaudir d'autonomia.

58. Aquest era el cas d'un dels més grans terratinents vilatans de la parròquia: Joan Santandreu arrendava per a l'any 1518-1519 una de les seves *possessions* a Pere Sastre de Petra per 50 lliures i 70 quarteres de forment. *Vid.* ARM, PN, G-162, folis 75-76v.

nivells i de la distribució de la riquesa a la comunitat, perquè tots els graus d'endeutament, el valor dels censals que gravaven l'heretat respecte del valor patrimonial, eren força elevats, però assolien els sostres més alts en les categories superiors. Els vilatans amb béns superiors a 500 lliures, que posseïen un 48% de la riquesa, suportaven el 54% del deute privat de la parròquia, que representava un 73% del valor del seu patrimoni. Aquest endeutament feia variar sensiblement la distribució de la riquesa neta (columna VRN= VTB-VTD): els pagesos amb més de 500 lliures de patrimoni, un cop descomptats els censals, només acaparaven el 36% del total de la riquesa, mentre que les categories compreses entre les 100 i les 499 lliures passaven a disposar del 40% del valor de la riquesa cadastral neta. Les desigualtats s'escurçaven. Els pagesos mitjans, i els més pobres, havien aconseguit fer cara a la pressió senyorial amb més èxit? O bé la pressió senyorial s'havia concentrat en aquells posseïdors de grans explotacions? No podem respondre a aquesta pregunta; probablement ambdues hipòtesis tinguen certa versemblança. En tot cas, paga la pena de constatar que entre el 1509 i mitjan segle XVI la pressió senyorial sobre aquests pagesos rics no s'aturà. Com hem vist, Antoni Mieres, que el 1509 era el cinquè vilatà més ric de la vila (900 lliures de capital, però amb un deute de 601 lliures), alienaria la seva tinença el 1516. L'hereu de Pau Gibert, el tercer pagès més ric del terme el 1509, el 1524 tenia els seus béns empenyorats per deutes. I en la mateixa situació es trobaven Antoni Maimó, Gabriel Pou, Miquel Riutort, Eusebi Santandreu, Miquel Serralta, Gabriel Toell, Bartomeu Vadell o Jaume Vidal, tots ells importants terratinents el 1509.

Quina havia estat la magnitud d'aquest procés? El memorial de la vila de Petra del 1509, i també el procés del 1511, ens permeten de fer-hi una primera aproximació. En el mateix cadastre, el notari descriu i valora els béns immobles que havien passat a mans senyorials entre el 1482 i el 1509, que he resumit al quadre 5. Hom pot constatar dues característiques ja esmentades per altres autors. La primera, que el tipus de tinença predominant en les adquisicions senyorials va ser la *possessió*: el 84% del valor dels béns immobles adquirits eren *possessions* o *rafals*. Les sorts de terres, vinyes i rotes, encara que nombroses quantitativament, només assolien un 12 % del valor dels immobles transpassats. La partida menys destacada eren les cases, entorn del 4% del valor total dels béns alienats pels vilatans.

El segon tret a destacar és l'hegemonia quasi absoluta dels membres de la classe senyorial entre els compradors: membres de les famílies de la noblesa feudal illenca, com els Sant Joan, Desbach, Font, Sant Martí, Puigdorfila o Sureda, i la puixança de l'elit ciutadana de mercaders i notaris, com els Ramiro, Moix, Desclapés. Els mateixos noms que havíem trobat en la relació dels majors censalistes de la vila. En canvi, els terratinents de Petra tingueren un protagonisme ínfim, tot i que en aquest procés apareixen alguns compradors de petites parcel·les adquirides a parents pròxims.⁵⁹

Després de la desfeta de la rebel·lió agermanada del 1521-1523, la nova noblesa terratinent collà encara més la comunitat vilatana. El senyor del feu de Sant Martí d'Alanzell aterrí els seus emfiteutes per tal de *negociar* els drets sobre les seves tinençes. L'estudi de P. de Montaner (1989) sobre aquella baronia desxifra les bases de la «pau de Sant Martí». El 1531, el senyor obligava un dels seus emfiteutes a signar

59. Així, el dit Mestre les comprava al seu pare, i Ballester al seu germà Lluç.

una concòrdia sobre l'extensió de la jurisdicció feudal sobre la seva possessió anomenada los Pagos, ja en la parròquia de Porreres. Quatre anys després, entorn del 1535, era el tinent de la possessió de Son Alxèbits, Eusebi Santandreu (probablement fill o nét d'aquell Eusebi que declarà al procés del 1511) el que patia l'opressió del senyor. El senyor li exigia la renúncia a la reducció de la tasca i el delme que li havia concedit temps enrere. Els persuasius arguments del senyor, que tallà el nas i les orelles a l'emfiteuta, foren suficients perquè Eusebi Santandreu s'avingués a les raons senyorials. I el 1547, Pau Sureda aconseguia la donació per «bon amor y amistat» d'una part de la possessió de Son Genovard, en mans del seu emfiteuta Guillem Genovard. Aquest havia fet la donació a la torre del casal del senyor (P. de MONTANER, 1989: 301).⁶⁰

Aquesta pressió sobre el domini útil tingué el zenit en l'ofensiva de les cases Garau d'Aixartell, successors del notari Ramiro, i dels Sant Joan d'Ariany sobre les comunes de Petra. Les *possessions* que envoltaven aquestes terres, situades a la Mola, havien estat acaparades per ambdues famílies. I cal tenir en compte que un cop s'havien alienat les possessions que contenien les reserves de pastures i llenya, l'usdefruit d'aquelles comunes era estratègic per a la reproducció de multitud de tinences. La major part del terror pagès es concentrava, des del 1524, en els anells intensament cultivats que envoltaven el nucli urbà. Dels comuns en depenia la provisió de llenya, les pastures, les pedres i la fusta per a la construcció, els fems, i, com veurem, també una reserva de terres per a garantir l'accés a les noves generacions de pagesos.

La primera gran demanda contra la comunitat fou interposada, el 1529, davant la cúria reial per Miquel Garau, casat amb la filla del notari Ramiro. Aquesta demanda i les successives apel·lacions i sentències alimentaren un llarg plet que es clouria amb la sentència de la Reial Audiència del 1583.⁶¹ Aquesta documentació ens permet reconstruir sintèticament l'evolució del conflicte. La primera escomesa contra els comunals de Petra tingué lloc un cop acabada la guerra civil de les germanies. El 1529, els nous posseïdors de les possessions obtenien un ban del procurador reial contra «*los vezinos de dicha villa, para que no entrasen a pastar ni hazer leña en ellas*». La documentació aportada en els plets de finals del segle XVI recull els bans senyorials que es repetiren al llarg del Cinc-cents, i que en els processos esdevingueren una prova de la *propietat senyorial*: «*impedían e impidieron la entrada y pasto en estas garrigas, y señaladamente deponen unas letras obtenidas y publicadas a instancia*».⁶²

La resposta de la comunitat a l'apropiació senyorial, consentida per les autoritats del reialme i els senyors feudals que exercien la jurisdicció sobre les comunes (el feu d'Ariany i el reial patrimoni, administrat per membres de la classe senyorial mallorquina) fou expedir permisos per a rompre terres dins el territori considerat de la comunitat. Per això a mitjan segle XVI els senyors es queixaven a les autoritats del reialme que: «Els jurats no fent cas [...] molt presumptuosament de se autoritat pròpie de fet ferents.se señors de dites terres y han donat gran suma de rotes de dites garrigues per lo qual fet són caygudes en molts penes.»

60. Vid. P. de MONTANER (1989: 300-301). El mateix senyor, el 1526, havia prohibit als pagesos que tenien *rotes* en les possessions d'Alanzell i Benibadar l'accés a aquestes terres. Havien de mostrar abans els seus títols. Vid. R. ROSSELLÓ VAQUER (1995).

61. El conjunt de la documentació consultada és dipositat a ARM, AGT, 15, 44, plects 3 i 6.

62. Vid. la documentació dels processos entre els vilatans de Petra i la casa Garau d'Aixartell del segle XVI a ARM, AGT, 15, 44, plects 3 i 6.

El conflicte enfrontava les expectatives d'eixamplar els sementers o augmentar les pastures que tenien els senyors, i les dels pagesos, preocupats per assegurar l'accés a la terra a les noves generacions en una etapa de creixement demogràfic.

La sentència final publicada el 1583 concedia els drets de possessió als successors de Miquel Garau, i després al seu fill Miquel Garau, doctor en lleis i jutge de la Reial Audiència des de la seva creació. En aquesta s'admetia la demanda feta pels Garau que argumentava que en la compra de les terres feta a finals del segle s'inclouïen les garrigues de la Mola, és a dir les terres comunals. Així es reconeixia en la sentència «*Que el título y posesión que el dicho Antonio Guerau, y sus antecesores han tenido de la garrigas, sobre que este pleyto, se comprueba y verifica en el proceso por los autos de adquisiciones y compras, des del año 1443. Por los quales y por las confrontaciones que se contienen en ellos, consta que el dicho Antoni Guerau y sus antecesores sucessivamente fueron adquiriendo por justos títulos la dichas garrigas*».⁶³

El tribunal, endemés, reconeixia la validesa de la declaració de dos testimonis aportats en el procés per Miquel Garau, ambdós veïns de Petra.⁶⁴ En canvi, la documentació i els testimonis dels vilatans foren desestimats o minusvalorats com a proves en el procés. En primer lloc, els testimonis dels veïns de Petra no gaudien la mateixa qualitat que els aportats pel senyor, perquè malgrat ser «*vezinos y naturales y hazendados en la villa, y no deponen auto alguno concluyente de posesión dellas, más de que los particulares yvan a cortar leña, y pastar en las dichas garrigas, y los que más añaden, es decir, que esto lo hazian, aviendo oydo dezir que eran comunes, teniéndolas por tales [...]* y si algunos deponen de tiempo atrás por oydas, para induzir inmemorial, no es con las calidades de derecho necesarias para ella».

De la mateixa manera els documents aportats pels pagesos foren desqualificats: «*Añaden y presentan también (quasi ad corroborationem & satisfactionem de lo que por esta parte se les ha opuesto, de no aver avido instrumento público, in quo por vía de confrontación, aut alias, se haga mención de las dichas comunes) tres instrumentos, en dos de los quales talia verba enuntiantur, et ex alia parte cum populatione de Petra, las quales palabras fatís per se patet, que no arguyen ni significan comunes: quia aliud est populatio, aliud termini communes: y en otro instrumento tampoco se haze mención de garrigas comunes, sino de suertes que los vezinos tienen en las comunes, que también es muy diferente de garrigas, praepter id que de lo uno ni lo otro no se infiere que las comunes sean estas garrigas, nec in viam iuris se les puede dar crédito*».⁶⁵

Podem considerar aquesta primera sentència dels tribunals reials una derrota pagesa? Sembla que no. Els vilatans de Petra continuaren les rompudes, la caça, la pastura del bestiar, la recollida de llenyes en les terres de la Mola després del 1583. Aquest usdefruit dels recursos comunals només era una vessant del conflicte entre els senyors i els pagesos, l'altra tenia lloc en les instàncies judicials (apel·lació a la Reial Audiència, després al Consell d'Aragó i en darrer terme al mateix monarca). Amb aquesta doble estratègia els pagesos cercaven discutir els *nous drets de propietat* senyorial, i convertir els *costums immemorials* de la comunitat en un dret de possessió més estable, reconegut jurídicament.⁶⁶

63. Referint-se a les compres fetes pel notari Antoni Ramiro entre el 1490 i el 1516.

64. Aquests testimonis «*presentados por su parte: y en efecto la dicha villa reconociendo por poseedor al dicho Doctor Miquel Garau*».

65. *Vid.* la sentència del procés del 1583 a ARM, AGT, 15, 44, plec 3.

66. Tal com argumentava E. P. THOMPSON (1989, 1993), la legitimitat dels tribunals reials, i l'he-

Recapitulació: alienació de la terra, diferenciació pagesa i latifundis senyorials

1. Aquestes notes sobre la crisi baix medieval a la parròquia de Petra només són una primera aproximació al procés de diferenciació econòmica de la pagesia i a la definitiva alienació d'una part important de les tinences pageses, dos dels pilars sobre els quals s'assentà el latifundisme senyorial que dominà les relacions agràries d'una gran part de l'illa entre el 1500 i el 1850. El procés de desposseïció pagesa va ésser resultat tant de la desfeta política i militar de la pagesia del 1451, com de la creixent pressió senyorial sobre el terrer pagès. Aquesta desposseïció fou precedida d'un procés d'endeutament que afeblí la capacitat productiva de les tinences pageses. Quan la capacitat de resistència de la pagesia política i econòmica fou doblegada, al darrer terç del segle XV, aquella ja no tendria més sortida que saldar els seus deutes amb la transferència de terres.

2. Tot i que el procés de diferenciació econòmica havia començat abans del segle XVI, durant l'etapa de desposseïció pagesa la desigualtat havia pres una nova tonalitat: l'augment del nombre de pagesos jornalers. Però aquesta categoria no pot ser definida en termes *proletaris rurals*; ni tan sols d'una població exclusivament jornalera, com suggeriren els primers estudis sobre la pagesia mallorquina dels segles XVI a XIX (J. JUAN VIDAL, 1976; I. MOLL i J. SUAU, 1979). La creixent presència d'un camperolat jornalero, que caracteritzaria moltes de les poblacions rurals de l'illa, fou el resultat tant de la desposseïció com de l'estabilització d'un cert tipus de tinença pagesa. Perquè l'alienació de la terra no fou total. El procés d'apropiació de les tinences pageses a Mallorca tendia a estabilitzar la petita explotació pagesa (A. BHADURI, 1987: 140-143), un fenomen que fou estimulat per la classe senyorial, que restablia moltes de les petites parcel·les adquirides en aquella etapa i algunes terres de les seves *possessions*.⁶⁷

3. La preferència senyorial per les grans explotacions compactes, les *possessions*, i per la creació d'extensos continus agraris deixà una empremta duradora a la parròquia de Petra. Els nous senyors terratinents sumaven al poder del domini feudal la força del latifundi. Dos exemples són suficients per a mostrar el poder que proporcionà a la nova noblesa terratinent el control d'aquests extensos patrimonis en domini ple o útil. Al sud, els Sureda de Sant Martí s'havien apropiat del domini útil de la pràctica totalitat de la terra del seu domini i s'expandien en un continu territorial cap a les parròquies veïnes de Sant Joan i Porreres. L'extensió de les seves terres arribava a les 1.207 hectàrees. Els Garau d'Aixartell havien encerclat pel sud i l'est les comunes de Petra, amb un continu territorial de 854 hectàrees. Aquestes dues hereitats, a mitjan segle XVI, controlaven entorn del 40% de la terra de la parròquia.⁶⁸

gemonia de la classe terratinent, exigia una certa equitat per a semblar socialment justa. Era aquesta necessitat de semblar *vertdaderament justa* la que permetia als pagesos i als plebeus trobar esquerdes a través de les quals poder mantenir els seus drets. Fou a través dels plets i els conflictes que la comunitat de Petra mantingué les seves comunes fins al segle XIX.

67. La major part dels senyors establiren les petites parcel·les adquirides als pagesos. *Vid.* per exemple els establiments del notari A. Ramiro a ARM, ECR-96 folis 38 i 77, fets en dates molt properes a la d'execució o segrest de la terra. Aquesta pràctica fou seguida per les cases Sant Joan i Sureda de Sant Martí. Vegeu els establiments fets per P. Sureda a R. ROSSELLO VAQUER (1995) i els dels Sant Joan a ARM, AGT, 15, 43 i 44.

68. Les dades procedeixen dels amillaraments de les viles de Petra i Vilafranca, que constituïen al

Segons les estimacions cadastrals de principis del segle XVI, el valor de la riquesa que s'apropriaren els senyors i els benestants de Ciutat era, aproximadament, d'una quarta part de la riquesa total que tenia la parròquia el 1482. En el cadastre de 1581, la riquesa en mans de la noblesa havia augmentat fins el 41% del total de la riquesa de la parròquia, i tenia el 67% de les *possessions* del terme.⁶⁹

Aquest domini aclaparador de la noblesa terratinent a la parròquia de Petra li permetria reordenar l'espai i la producció agràries. El resultat va ser la imposició de les grans explotacions cerealistes i les noves modalitats de contractació agràries, com l'arrendament a curt termini. Aquestes noves formes d'organització i explotació del treball responien a l'objectiu de maximitzar la renda, en el context d'*oferta il·limitada de treball* que havia generat la desposseïció vilatana, i que augmentava amb cada nova generació de famílies pageses (A. V. CHAYANOV, 1974: 172-173; J. H. EATWELL i J. ROBINSON, 1976; A. BHADURI, 1987).

4. A la conflictivitat antifeudal i antifiscal que havia centrat les lluites pageses del segle XIV i XV, s'hi hauria d'afegir després la lluita pel control de les reserves de terra allà on els drets d'accés i usdefruit no eren clarament definits. La pressió senyorial sobre els comuns augmentava a mesura que els sementers de cereals de les *possessions* avançaven i s'engolien les pastures i les garrigues dels comunals. Per a les comunitats pageses desposseïdes d'una part important dels seus recursos, la preservació dels comuns era essencial per a proveir-se de pastures, llenyes i terres.

BIBLIOGRAFIA CITADA

- BARCELÓ CRESPI, 1988 M. BARCELÓ CRESPI, *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat* (Palma de Mallorca 1988).
- ID., 1984 M. BARCELÓ CRESPI, *Més sobre l'impost del tall (1450 -1521), «Randa», núm. 29 (1984), ps.185-215.*
- ID., 1984 M. BARCELÓ CRESPI, *Porreres: contribució a l'estudi d'una vila mallorquina a la Baixa Edat Mitjana* (Porreres 1984).

segle XVI una sola parròquia.

69. Aquesta era també la impressió dels diferents testimonis vilatans al procés del 1511: «E dix ell testimoni que sap que en la dita parròquia ha dues cavalleries de magnats ço és de Sant Martí [d'Alanzell, del senyor Sureda de Sant Martí]e latre de mossèn Pere Joan de Sancto Johan apellada Ariany emperò ell testimoni no sap de quin temp ensà les dites cavalleries son en poder dels dits magnats E dix ell testimoni que en lo temps passat quant totes les possessions eren de pagesos tots los béns de la parròquia de Petra eren stimats trenta-sinch milia liures emperò que are no les possehexen no són stimats sinó sis milia liures e assò sap per lo stim qui vuy corra dels taxadors qui aquell han fet lany passat.»

El pagès Eusebi Santandreu, en la seva declaració, comparava el valor cadastral brut de les possessions senyorials (prop de 8.000 lliures), no amb el valor cadastral dels vilatans, 20.214 lliures, sinó amb el valor cadastral net un cop descomptats els càrrecs que gravaven les possessions pageses. *Vid. ARM, 4121, procés de 1511, declaracions dels forans, sense foliar.*

Les dades cadastrals de finals del segle XVI procedeixen de l'estadística publicada per E. SANS ROSSELLO (1971: 449-469), i la dada sobre la tinença de les *possessions* de P. de MONTANER i A. MOREY (1989: 71-89).

- BHADURI, 1987 A. BHADURI, *La estructura económica de la agricultura atrasada* (Mèxic 1987).
- BLOCH, 1978 M. BLOCH, *La historia rural francesa: Caracteres originales* (Barcelona 1978).
- BOIS, 1976 G. BOIS, *Crise du feudalisme* (París 1976).
- CATEURA, 1992 P. CATEURA, *Fiscalidad real y municipal en la Mallorca del siglo XIV*, «Anuario de Estudios Medievales», núm. 22 (1992), ps. 443-462.
- ID., 1982 P. CATEURA, *Política y finanzas del Reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón* (Palma de Mallorca 1982).
- CUADRADA, 1994 C. CUADRADA, *La pagesia medieval, una classe homogènia? (anàlisi de la condició social dels camperols del Maresme, segles XIII-XIV)*, «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», volum v (1994), ps. 67-80.
- CHAYANOV, 1974 A.V. CHAYANOV, *La organización de la unidad económica campesina* (Buenos Aires 1974).
- DANUS, 1990 M. DANUS, *La vila de Santanyi i el seu terme. Estudi històric (1391 - 1479)* (Palma de Mallorca 1990).
- DURAN, 1979 E. DURAN, *La crisi rural mallorquina els segles XV i XVI*, «Estudis d'Història Agrària», núm. 3 (1979), ps. 53-77.
- DYER, 1991 Ch. DYER, *Niveles de vida en la Baja Edad Media* (Barcelona 1991).
- EATWELL, ROBINSON, 1976 J.H. EATWELL i J. ROBINSON, *Introducción a la economía moderna* (Mèxic 1976).
- GIORGETTI, 1974 G. GIORGETTI, *Contadini e proprietari nell'Italia moderna* (Torí 1974).
- HILTON, 1988 R.H. HILTON, *Conflicto de clases y crisis del feudalismo* (Barcelona 1988).
- JOVER, 1992 G. JOVER, *Una crisi de la renda feudal? Mallorca 1330-1500*, «Estudis d'Història Econòmica» (1992)-1, ps. 31-55.
- JOVER, 1993 G. JOVER, *Crisi feudal i canvi econòmic a Mallorca, segles XIV a XVI*. Memòria de doctorat inèdita (Universitat de Barcelona, 1993).
- JOVER, 1994 G. JOVER, *La crisi tardomedieval i el desenvolupament d'una ramaderia senyorial. Mallorca, segles XIV-XVI*, «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics» (1994), volum v, ps. 81-100.
- JUAN VIDAL, 1973 J. JUAN VIDAL, *Una aproximación al estudio de las Germanías de Mallorca*, «BCOCIN», núm. 681 (1973), ps. 141-188.
- JUAN VIDAL, 1975a J. JUAN VIDAL, *La problemática de los censales: su evidencia en las germanías (1521-1523)*. Separata de «Mayurca» (Palma, gener-juny de 1975).
- JUAN VIDAL, 1975b J. JUAN VIDAL, *Problemas trigueros en la época de las Germanías de Mallorca*, separata de l'*Homenatge al Dr. D. Juan Reglà Campistol* (Universitat de València, 1975).
- JUAN VIDAL, 1976 J. JUAN VIDAL, *Las crisis agrarias y la sociedad en Mallorca durante la edad moderna*. Separata de «Mayurca», núm. 16 (1976), ps. 519-552.
- LÓPEZ BONET, 1986 J.F. LÓPEZ BONET, *Comunidad y Corona: el precio de servir. (Las cargas sobre el consumo en el siglo XIV en Mallorca)*. Monogràfic de la revista «Estudis d'Història Econòmica» (1986).
- MOLL I SUAÚ, 1979 I. MOLL I J. SUAÚ, *Senyors i pagesos a Mallorca (1718-1860/70)*, «Estudis d'Història Agrària», núm. 2 (1979), ps. 9-170.

- MONTANER I MOREY, 1989 P. de MONTANER I A. MOREY, *Notas para el estudio de la Mano mayor mallorquina durante los siglos XVI i XVII*, «Estudis Balearics», núm. 34 (1989), ps. 71-89.
- MONTANER, 1989 P. de MONTANER, *Las franquicias de una baronía mallorquina: Sant Martí d'Alanzell*, «BSAL», núm. 45 (1989), ps.299-315.
- PORTELLA,1985-1986 J. PORTELLA COMAS, *La colonització feudal de Mallorca: els primers establiments de l'alqueria Deià (1232-1245)*, «Estudi General», núms. 5 i 6 (1985-1986), ps. 331-343.
- PORTELLA, 1993 J. PORTELLA COMAS, *El negoci feudal*. Tesi doctoral inèdita (Universitat Autònoma de Barcelona, 1993).
- QUADRADO, 1896 José María QUADRADO, *Informacions judicials sobre'ls adictes a la germania en la ciutat e illa de mallorca, e penas de cos e d'haver a ells imposades après la reducció de 1523* (Palma de Mallorca 1896).
- QUADRADO, 1986 [1894] José María QUADRADO, *Forenses y ciudadanos. Historia de las disensiones civiles en Mallorca en el siglo XV* (Palma 1986 [1984]).
- ROSSELLÓ VAQUER, 1979 R. ROSSELLÓ VAQUER, *Història de Manacor. Segle XV* (Palma de Mallorca 1979).
- ROSSELLÓ VAQUER, 1994 R. ROSSELLÓ VAQUER, *Notes per a la història d'Ariany* (Palma de Mallorca 1994).
- ROSSELLÓ VAQUER, 1995 R. ROSSELLÓ VAQUER, *Vilafranca abans d'esser Vilafranca. Notes històriques* (Palma de Mallorca 1995).
- ROSSELLÓ, XAMENA FIOL, 1976 R. ROSSELLÓ, P. XAMENA FIOL, *Història de Felanitx* (T. I. Felanitx 1976).
- SANS ROSSELLÓ, 1971 E. SANS ROSSELLÓ, *Datos para la historia municipal de Mallorca*, «BSAL», xxxii (1971), ps. 449-469.
- SANTAMARIA, 1955 A. SANTAMARIA, *El reino de Mallorca en la primera mitad del siglo XV*, IV CHCA (Palma 1955).
- SANTAMARIA, 1970 A. SANTAMARIA, *Levantamiento foráneo*, ps. 271-384, dins *Historia de Mallorca*, vol. v, a cura de M. Mascaró Pasarius (Palma de Mallorca 1970).
- SANTAMARIA, 1972-1973 A. SANTAMARIA, *La deuda pública en la parte foránea de Mallorca al finalizar el siglo XV*, «Anuario de Estudios Medievales», núm. 8 (1972-1973), ps. 257-304.
- SANTAMARIA, 1975 A. SANTAMARIA, *Sobre la gestión fiscal y la coyuntura económica en Mallorca en torno al año 1510*, «Publicaciones del Seminario de Historia Medieval», núm. 17 (Palma de Mallorca, Facultat de Filosofia i Lletres, 1975).
- SASTRE MOLL, 1982 J. SASTRE MOLL, *Dos tallas levantadas a finales del siglo XIV*, dins AA.VV., *Estudi de prehistòria, d'història de Mayurqa...* (1982), ps. 239-258.
- SERRA,1988 E. SERRA, *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII: Baronía de Sentmenat 1590-1729* (Barcelona 1988).
- SEVILLANO COLOM, 1973 F. SEVILLANO COLOM, *Demografía y esclavos en el siglo XV en Mallorca*, «BSAL», t. xxiv (1973), p. 160 i ss.
- SOTO COMPANY,1991 R. SOTO COMPANY, *L'ordenació de l'espai i les relacions socials a Mallorca en el segle XIII (1229-1301)*. Tesi doctoral inèdita (Universitat de Barcelona, 1991).
- TELLO, 1994 E. TELLO, *El papel del crédito rural en la agricultura del Antiguo Régimen: desarrollo y crisis de las modalidades crediticias (1600-1850)*, «Noticario de Historia Agraria», núm. 7 (1994), ps. 9-37.

- TELLO, 1995 E. TELLO, *Cervera i la Segarra al segle XVIII. En els orígens d'una Catalunya pobra, 1700-1860* (Lleida 1995).
- THOMPSON, 1989 E. THOMPSON, *Whigs e cacciatori. potenti e ribelli nell'Inghilterra del XVIII secolo* (Florència 1989).
- THOMPSON, 1995 E.P. THOMPSON, *Costumbres en común*. (Barcelona 1995).
- VAQUER, 1987 O. VAQUER, *Una sociedad del Antiguo Régimen: Felanitx y Mallorca en el siglo XVI*, tomo 1 (Palma de Mallorca 1987).

Abreviatures:

- ARM: Arxiu del Regne de Mallorca.
- A: Audiència.
- LC: Lletres comunes.
- PN: Protocols notariais.
- CHCA: Congrés d'Història de la Corona d'Aragó.
- «BCOCIN»: «Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación».